

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Univ. Prof. Lic. Dr. Dr. h. c. R. F. Merkel, Gebete der Völker (München, I & S. Federmann Verlag 1954), σελ. 1 - 192.

Τὸ θρησκευτολογικὸν θέμα τῆς προσευχῆς εἶναι σπουδαιότατον, εὐρύτατον καὶ δυσχερέστατον. Ἡ προσευχή, ὡς ἑναρθρὸς ἢ ἀλάλητος ἀναφορὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Θεῖον, εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς θρησκείας, ἡ κυρία λατρευτικὴ ἐκδήλωσις τῆς πίστεως. Ὁ ὅλος ἐσωτερικὸς κόσμος τοῦ θρησκέοντος ἀνθρώπου ἀναμοχλεύεται καὶ διαπυρακτοῦται κατὰ τὴν προσευχὴν καὶ διὰ τῆς προσευχῆς καὶ αἱ πνευματικαὶ αὐτοῦ λειτουργίαι, ζωογονούμεναι καὶ ἀναδρoσιζόμεναι ὑπὸ τοῦ συναισθήματος, συνανατείνουσι πρὸς τὸ Θεῖον καὶ συνεπιδιώκουσι τὴν μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνίαν, τὴν ζεύξιν τῆς ἀπ' αὐτοῦ ἀποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου μέχρι πλήρους ἐνώσεώς του μετὰ τοῦ Θείου καὶ οἰκειώσεως αὐτοῦ, μᾶ λέξει: τὴν θέωσιν καὶ λύτρωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν ἐπικοινωνίαν ταύτην τοῦ πεπερασμένου μετὰ τοῦ Ἄπειρου καθίστησι δυνατὴν τὸ ἐν τῷ πεπερασμένῳ ἀνθρώπῳ πνευματικὸν στοιχεῖον, τὸ ἐν ἡμῖν Ἄπειρον, ὃ ἐν ἡμῖν Θεός, ἡ ψυχὴ, τῆς ἀπὸ τοῦ Θείου χάριτος συναντιδούσης τῇ ἀνθρωπίνῃ ταύτῃ λειτουργίᾳ καὶ ἀνατάσει. Εἰς τὰ ἀπύθμενα τῆς ψυχῆς βάθη τελεσιουργεῖται τὸ μυστήριον τῆς βιώσεως τοῦ Θείου, τῆς ἐν ἡμῖν παρουσίας τοῦ Θεοῦ, ἧτις εἶναι ζωὴ καὶ παλμὸς καὶ δύναμις ἀπροσμέτρητος καὶ κίνητρον πρὸς δημιουργίαν καὶ ρυθμιστὴς βίου καὶ ἀκτινοβόλος πηγὴ φωτός. Καὶ ἡ προσευχὴ προβάλλει ἀπὸ τῶν μυχιαιτάτων τῆς θεοσεβοῦς ψυχῆς ὡς αὐτόματος καὶ φυσικὴ ψυχικὴ λειτουργία, ὡς ἔμφυτος καὶ ἐνστικτώδης βιολογικὴ ἀνάγκη. Ὁ ἀδύνατος ζητεῖ δύναμιν παρὰ τοῦ Παντοδυνάμου, ὃ ἐνδεὴς ἱκετεῖται, ὃ θλιβόμενος ἀντλεῖ παρηγορίαν, ὃ εὐρηγετημένος εὐγνωμονεῖ καὶ εὐχαριστεῖ, ὃ ἔκθαμβος πρὸ τοῦ Θείου κάλλους καὶ τῆς θείας Ἀγαθότητος ὑμνεῖ καὶ δοξολογεῖ, ὃ ἁμαρτωλὸς ἐπικαλεῖται ἔλεος, ὃ ἐγκαταλελειμμένος προστασίαν. Ἐντεῦθεν προβάλλει, οἶονεὶ ἀναβλύζουσα, ἡ προσευχὴ κατὰ τὰ διάφορα εἶδη αὐτῆς. Εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις ταύτας ὁ ἀνθρώπος ἴσταται «ἐνώπιος ἐνωπίῳ» κατέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ὑπερκοσμίων ὄντων τοῦ Θείου, ἀποκτῶν ἐν τῇ ἀπ' αὐτοῦ πλήρει ἑξαρτήσει τὸ αἶσθημα τῆς πλήρους ἀσφαλείας καὶ ἱκανοποιήσεως, ἧτις τὸν ἀναπαύει καὶ τὸν λυτρῶνει. Διότι τὸ Θεῖον εἶναι ἡ μόνη σταθερὰ καὶ ἀκλόνητος Ἀξία, εἰς ἣν δύναται νὰ στηριχθῇ ἀσφαλῶς καὶ ἀκλονήτως μετὰ πλήρους ἐμπιστοσύνης ὁ ἀνθρώπος, ὃ κλυδωνιζόμενος εἰς τὴν παροδικότητα, εἰς τὴν ἀσταθείαν καὶ εἰς τὸ εὐπερίσρευτον τῶν ἐγκοσμίων*.

* Πρβλ. *Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου*, Ἡ προσευχὴ ἐξ ἐπόψεως θρησκευτοψυχολογικῆς (Ἀθήναι 1955).

Ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται προφανῆς ἡ σημασία τῆς προσευχῆς ὡς πανθρησκειακοῦ καὶ πανανθρωπίνου γεγονότος, ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον, διὰ τὰς κοινωνίας, διὰ τοὺς λαούς, διὰ τὴν ζωὴν καθόλου. Ὁ ὅλος ἐσωτερικὸς κόσμος τῶν λαῶν ἀποκαλύπτεται ἐγκαθρεπτισμένος εἰς τὰς προσευχὰς των, ἀφ' ὧν καὶ ἀξιολογεῖται. Ὑφ' ἐκάστην λέξιν καὶ γραμμὴν τῆς προσευχῆς συναποκαλύπτονται συλλειτουργοῦσαι σύντρεϊς αἱ πνευματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, ἡ νόησις, τὸ συναίσθημα καὶ ἡ βούλησις· καὶ ἡ ζωὴ προβάλλει ἐκ βαθέων πάλλουσα ἐν τῇ συναρτήσει τῆς πρὸς τὸ Θεῖον, οὗ ἀποκαλύπτεται ἡ ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ζωογόνοσ, καθολικὴ καὶ δημιουργικὴ κυριαρχία. Διὰ γε τοῦτο τὰ κείμενα τῶν προσευχῶν ἀποτελοῦσι διὰ τὴν θρησκειολογικὴν Ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον: διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ψυχικῆς ὁλκῆς τῶν λαῶν σπουδαιοτάτην πηγὴν, προσφέροντα τὰς πρώτας ὕλας πρὸς διάγνωσιν καὶ ἐπιμέτρησιν τοῦ ψυχικοῦ περιεχομένου τῶν λαῶν καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ πλάτος καὶ βάθος καὶ ὕψος.

Τὸ θέμα τῆς προσευχῆς, καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν παγκόσμιον πανθρησκειακὴν ἔκτασιν καὶ ποικιλομορφίαν καὶ καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ ψυχολογικὸν βάθος, ἐπεξεργάσθη διὰ βίου ὁ διαπρεπὴς θρησκειολόγος Καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Marburg *Friedrich Heiler*, ἀποθησαυρίσας τὰ πορίσματα τῆς ἰσοβίας αὐτοῦ ἀφοσιώσεως εἰς τὴν πηγαίαν ἔρευναν καὶ διεξεργασίαν τοῦ θέματος τούτου ἐν τῷ μνημειῳδῆ ἔργῳ του: *Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung* (München, Ernst Reinhardt 1928. 1921). Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι τόσον πλῆρες καὶ τόσον κλασσικόν, ὥστε πᾶσα ἐπιγενεστέρα ἐπασχόλησις ἐπὶ τῆς ἱστορίας καὶ μορφολογίας τῆς προσευχῆς, κινουμένη κατ' ἀνάγκην ἐντὸς τοῦ τυπολογικοῦ πλαισίου, ὅπερ διέγραψεν ὁ Heiler, ἐλάχιστα δύναται νὰ προσενέγκῃ.

Ἐντεῦθεν καὶ ἡ περὶ ἧς ἡ παροῦσα βιβλιοκρισία συλλογὴ προσευχῶν τοῦ Merkel δὲν ἐμφανίζει ἐπιστημονικὰς ἢ ἄλλας ἀξιώσεις πέρα τῆς ἀπλῆς καὶ προχείρου προσφορᾶς κειμένων τινῶν προσευχῶν πρὸς ἐνημέρωσιν λαϊκῶν κύκλων, ἔχει τ. ἔ. ἐκδήλωσ ἐκλαϊκευτικὸν χαρακτῆρα. Εἰς τοῦτον ὀφείλεται καὶ ἡ προχειρότης περὶ τὴν σπουδὴν καὶ διάταξιν τῆς ὕλης καὶ ἄλλαι τινὲς παραλείψεις, ὧν εἶναι ἀπηλλαγμένα αἱ καθαραὶ ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι τοῦ σ., ὅστις κιτέχει ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῷ Ἐπιτελείῳ τῆς συγχρόνου θρησκειολογικῆς Ἐπιστήμης. Ὅντως οὗτος, ὁ Rudolf Franz Merkel, Πτυχιούχος τῆς Θεολογίας (Γοτίγγη), Διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας (Στρασβοῦργον) καὶ ἐπίτιμος Διδάκτωρ τῶν θρησκειολογικῶν ἐπιστημῶν, τιμῆς ἕνεκεν (Dr h. c. sc. rel.), ἄγων σήμερον ἡλικίαν 73 περίπου ἐτῶν (ἔγεν. 3.12.1881), διετέλεσεν ἀπὸ τοῦ 1922 ὑφηγητῆς καὶ μετέπειτα ἔκτακτος Καθηγητῆς τῆς Γενικῆς Θρησκειολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου,

ἀφ' ἧς θέσεως ἐγνώσθη εἰς τοὺς διεθνεῖς ἐπιστημονικοὺς θρησκευολογικοὺς κύκλους διὰ τῶν ἐξόχων ἄρθρων του ἐν τῷ γνωστῷ πεντατόμῳ συλλογικῷ ἔργῳ : Die Religion in Geschichte und Gegenwart (*Tübingen, J. C. B. Mohr 1927 - 1931), ἐν τῇ Enciclopedia Italiana (Ρώμη) καὶ ἐν διαφόροις γερμανικοῖς καὶ ξένοις ἐπιστημονικοῖς περιοδικοῖς τοῦ κλάδου, ὡς καὶ διὰ τῆς δημοσιεύσεως αὐτοτελῶν θρησκευολογικῶν καὶ ἱεραποστολικῶν ἐργασιῶν, οἷαι : G. W. von Leibniz und die China-Mission (1920). Die Mystik im Kulturleben der Völker (1940). Leibniz und China, ἐν : Gedenkschrift zu Leibnizens 300. Geburtstag (1646 - 1946), Berlin 1952 κ. ἄ. Τῶν ἄρθρων του ἀξιολογώτερα εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἐπιστήμην τῆς Ἱεραποστολῆς ἐντὸς θρησκευολογικοῦ πλαισίου, ὡς λ. χ : Die Bedeutung der Missionswissenschaft für die Theologie, ἐν : Allgemeine Missions-Zeitschrift, 1920, 11/12. Mission und Wissenschaft (1921). Herder und die Mission, ἐν : Zeitschrift für Missionskunde und Religionswissenschaft, 1921, 36. Die religiösen Heroen Ostasiens und Jesus, αὐτόθι, 1926, 41 κ. ἄ.

Κατὰ τὴν ἐν τῇ Enciclopedia Italiana (τόμ. XXVIII, σελ. 180-183) δημοσίευσιν τοῦ ἄρθρου του περὶ προσευχῆς (Preghiera), ὁ σ. ἐσκέφθη καὶ προὔτιθετο ἔκτοτε νὰ δημοσιεύσῃ τινὰς προσευχὰς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν δυσευρέτων καὶ ἀδημοσιεύτων προσευχῶν, ἃς ὁ ἴδιος εἶχεν ἀνεύρει καὶ ἐπεξεργασθῆ· ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα συμφορὰ τοῦ πολέμου, πλήξασα καὶ τοὺς ἐν ταῖς πλουσίαις βιβλιοθήκαις θησαυρούς, ἐματαίωσε τὴν σκέψιν τοῦ σ. Διὸ καὶ περιορίσθη οὗτος εἰς τὴν παροῦσαν λαϊκὴν ἔκδοσιν κειμένων τινῶν.

Τῆς συλλογῆς του ταύτης προτάσσει ὁ σ. *Ἔισαγωγήν* (σ. 5 - 22), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ προσευχή, τόσον ἡ ἔναρθρος ὅσον καὶ ἡ ἀλάλητος, ἀξιολογεῖται ὡς ἡ σπουδαιότητα ἐκδήλωσις τῆς θρησκείας, κυριάρχου βιώματος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Τὸ πρὸς τὴν ἀξιολόγησιν ταύτην κριτήριον προσφέρει ἡ ἐκδηλος θρησκευοψυχολογικὴ μόρφωσις καὶ ἐμπειρία τοῦ σ. Πηγὴ πάσης προσευχῆς εἶναι «ἡ ἀπὸ χιλιετηρίδων ἐμψυχοῦσα τὴν ἀνθρωπότητα ἀσίγητος ὁρμὴ πρὸς τὸ Ἄπειρον, τὸ Ἀσύλληπτον, τὸ Ἀπερινόητον», «πρὸς τὸ διαίσητικῶς βεβαιούμενον ὑπερόσμιον Ὄν. Ἡ προσευχὴ εἶναι ζωογόνος ἀναπνοὴ καὶ ἀνακούφισις τῆς ψυχῆς ἐν τῷ Ἄπειρῳ, ἡ πρώτη καὶ ἐσχάτη ἐπαφὴ τῆς μετ' αὐτοῦ, ἡ νοσταλγία τοῦ ἀνθρωπίνου Ἐγὼ πρὸς τὸ θεῖον Σὺ». Καὶ διερωτᾶται ὁ σ. : τί τὸ κίνητρον τῆς πρὸς τὸ Θεῖον ὁρμῆς ταύτης, τί τὸ ἀφαιρετικὸν σημεῖον τῆς προσευχῆς, τῆς ἐκκινήσεως ἐκ τῶν ἔνδον πρὸς τὰ ἄνω ; Τὸ συναίσθημα ἐξαρτήσεως ἐκ τινος ἀνωτέρας Δυνάμεως ; (ὑπονοῶν, προφανῶς, τὸν περὶ θρησκείας ὀρισμὸν τοῦ Schleiermacher ἐν τοῖς δυσὶ περὶ θρησκείας περιφήμοις λόγοις του) ἢ διαίσθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς ὄντος, ὅπερ νοεῖται ὡς «ὄλως Ἄλλο» ; (ὑπονοῶν τὰ ἐν τῷ μνημειώδει ἔργῳ τοῦ *Rudolf Otto*, *Das Heilige*) ἢ εἰδῶν

μοσύνη πρὸς τὸ ὑπίστων Ὅν διὰ τὰς εὐεργεσίας του ; Ὁ πόθος πρὸς ἱκανοποίησιν βιοτικῶν ἀναγκῶν (τεκνογονίας, εὐκαρπίας, εὐτυχίας) ; Ἡ καταφυγὴ ἐν ὥραις ἀπέλπιδος δυστυχίας ;

Ὁ σ. ὑπογραμμίζει τὴν δυσχέρειαν τῆς θρησκευολογικῆς Ἐπιστήμης, ὅπως μεταστῆ εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ παρελθόντος καὶ ζήσῃ ὅ,τι ἔζησαν καὶ ὅ,τι ἠσθάνθησαν οἱ λαοί, τὰ ἄτομα, αἱ μεγάλαι θρησκευτικαὶ φυσιολογίαι, εἰς ὅλον τὸ βάθος καὶ πλάτος καὶ ὕψος τοῦ ἐσωτέρου θρησκευτικοῦ βιώματος αὐτῶν κατὰ τὰς πρὸς τὸ Θεῖον πνευματικὰς ἀνατάσεις των. Ἀπαιτεῖται ἐμπεριστατωμένη ἔρευνα ἐπὶ ἐκάστου κειμένου προσευχῆς, ἵνα συλλάβῃ τις ὅλον τὸ πλέγμα τῶν ὑπ' αὐτὴν δεδομένων, ὅλον τὸν ὑπ' αὐτὴν κρυπτόμενον ψυχικὸν πλοῦτον καὶ τὴν σύνθεσιν τῶν ἐσωτάτων σκιρτημάτων καὶ κρίνῃ τί ἐκίνει ἐκάστοτε τὰ χεῖλη εἰς προσευχὰς καὶ λατρευτικὰ ἄσματα, τί τὰς καρδίας εἰς προσευχὰς ἀλαλήτου, τί τὴν βούλησιν πρὸς θρησκευτικὴν δρᾶσιν καὶ θρησκευτικὰς ἐπαναστάσεις καὶ μεταρρυθμίσεις καὶ πῶς ἐξηγεῖται ἢ ὑπὸ λαῶν στερουμένων ἀποκαλύψεις περινόησις τοῦ ὑπίστων ὄντος κατὰ τρόπον, προσεγγίζοντα τὴν περὶ αὐτοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ, ἀποκάλυψιν.

Μετὰ συντομοτάτην ἐπισκόπησιν τῶν διαφόρων τύπων προσευχῶν (ἀτομικῶν, ὁμαδικῶν - μαγειοτρόπων, ἔξορκιστικῶν, περιστατικῶν, ἰδιωτικῶν, λατρευτικῶν - ἱκετευτικῶν, ἐξυμνητικῶν, ἰλαστηρίων, θρηνηδιακῶν κλπ.) ἀναφέρεται ὁ νεοπλατωνικὸς τύπος προσευχῆς, χαρακτηριζόμενος ὑπὸ τοῦ σ. ὡς κλιμακωτὴ ἀνοδος τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ κόσμου τῆς παροδικότητος πρὸς πλήρη ἔνωσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ Ἀείρου. Κατὰ τὸν σ., ὁ τύπος οὗτος ἐπέδρασε σπουδαίως ἐπὶ τὴν Χριστιανικὴν Προσευχὴν (Διον. Ἀρεοπαγίτης, Ἀβγουστίνος), χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ὑπογραμμίζηται ὑπὸ τοῦ σ. ἢ ἐν τῇ χριστιανικῇ προσευχῇ, ἥδη ἀπὸ τῆς Κ. Δ., αὐτοτέλεια τοῦ μυστικιστικοῦ στοιχείου, ἥτοι ὁ ἐνδογενὴς τῷ χριστιανισμῷ μυστικισμὸς, ὁ ἀπὸ τοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀποκαλυπτομένου Θεοῦ ἀπ' εὐθείας καταναγάζων τὰ ἀπύθμενα βάθη τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ ἀποκαλύπτων αὐτῇ τὸν ἀναζητούμενον Ἀληθινὸν Θεὸν της, ἐν ᾧ καὶ μόνον ἐπαναπαύεται καὶ ἡρεμεῖ ἢ ἀσίγητος καὶ ἀλάλητος αὐτῆς νοσταλγία. Ὡς ἐκδηλώσεις, τέλος, τῆς ὑπίστης βαθμίδος προσευχῆς, τῆς ἀλαλήτου, ἀνάρθου, σιωπηλῆς μετὰ τοῦ Ἀείρου ἐπικοινωνίας μέχρι πλήρους ἐκστάσεως καὶ θεώσεως ἀναφέρονται ἢ ἐν τῷ Βραχμανικῷ μυστικισμῷ τῶν Οὐπανισαδῶν ἀπολύτρωσις διὰ τῆς μονώσεως καὶ τοῦ αὐτοβυθισμοῦ, ἢ χινδουϊστικὴ ἀφοσίωσις (Β'άκτι) πρὸς τὰς φανταστικὰς ἐνανθρωπήσεις τοῦ Βίσον, αὐτολυτρωτικὰ τινα βιώματα τοῦ μεταγενεστέρου Μυχαῦάνα - Βουδδισμού, ὁ Ἰσλαμικὸς Σουφισμὸς, ὁ μυστικισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὁ προτεσταντικὸς μυστικισμὸς ὁ βιβλικὸς μυστικισμὸς, ὁ ἀπαράμιλλος ἐκστατικὸς μυστικισμὸς τῆς πρώτης χριστιανικῆς προσχρισματικῆς περιόδου καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ μυστι-

κισμὸς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ὁ ἀποκαλυπτόμενος καὶ μαρτυρούμενος καὶ ἀποτεθησαυρισμένος ἐν τῇ πλουσίᾳ Ἑλληνικῇ Χριστιανικῇ Γραμματείᾳ, ἰδίᾳ δ' ἐν τῇ Ἀγιολογίᾳ, Ὑμνολογίᾳ καὶ Τελετουργικῇ, ἀγνοοῦνται. Οὐδὲν περὶ τούτων ἀναφέρεται.

Μετὰ τὴν παράθεσιν γνωμῶν τινων νεωτέρων ἀνδρῶν περὶ προσευχῆς ἢ προσευχῶν τινων (σ. 23·30), ἀκολουθεῖ τὸ κύριον σῶμα τῆς ἐκδόσεως, τ. ἔ. ἢ συλλογὴ προσευχῶν (σ. 31·182), περιλαμβάνουσα 204 ἐν ὅλῳ προσευχάς, ἐξ ὧν 47 γερμανικαί, αἱ δὲ λοιπαὶ ἄλλοεθνεῖς ἐν γερμανικῇ μεταφράσει. Μόνον τῶν 25 ἐκ τῶν 204 ἀναγράφεται ἡ προέλευσις. Αἱ λοιπαὶ παρατίθενται ἄνευ οὐδεμιᾶς μνείας τῆς πηγῆς τῶν, ὅπερ καθίστησι δυσχερῆ τὴν βάσανον αὐτῶν. Λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς ἐπιστημονικῆς περιοπῆς τοῦ σ., μία μόνον ἐξήγησις χωρεῖ διὰ τὴν σοβαρὰν ταύτην παράλειψιν, ἀσυνήθη εἰς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας καὶ δὴ καὶ Γερμανῶν ἐπιστημόνων: ὁ ἐκλαϊκευτικὸς χαρακτήρ τῆς συλλογῆς. Ἄλλ' ὅσον δῆποτε κἂν ἦναι περιττὴ ἢ παραπομπὴ διὰ τὸν εὐρὺν κύκλον τῶν ἀναγνοστών, ἐγκυκλοπαιδικῶς μόνον διὰ τοιαῦτα θέματα ἐνδιαφερόμενον, ἢ καὶ διὰ τοὺς θρησκευολόγους, γνωρίζοντας ποῦ τῆς βιβλιογραφίας εὐρίσκεται ἕκαστος τῶν παρατιθεμένων κειμένων, ἢ ἀρετὴ τοῦ βιβλίου ἐπισκιάζεται ἐκ τῆς παραλείψεως ταύτης τόσον, ὅσον ἢ περὶ τὴν παραπομπὴν ἐπιμέλεια, καὶ εἰς ἐκλαϊκευτικὰς ἔτι ἐργασίας, προσδίδει πλήρες κῦρος καὶ δύναται νὰ παρακινήσῃ εἰς βάσανον, τ. ἔ. εἰς μεῖζον καὶ ἐνεργὸν ἐνδιαφέρον.

Καὶ εἰς τὴν κατάταξιν τῶν προσευχῶν ἢ σπουδὴ τῆς ἐκδόσεως εἶναι ἔκδηλος καὶ ἡ προχειρότης τῆς ἐπιλογῆς τῶν προσευχῶν πρὸς σύνθεσιν τῆς συλλογῆς δὲν ἀποκαλύπτει ἐνιαῖον κριτήριον, οἷον ἀξιοὶ εὐμέθιδος συστηματικῆς ἐργασίας. Οὕτω προτάσσονται «προσευχαὶ τῆς ἀρχαιότητος» (σ. 31·50) καὶ προσευχαὶ τῶν ἀπωανατολικῶν θρησκευμάτων (σ. 51·58), ἔπονται δὲ ταύταις «προσευχαὶ τῶν πρωτογόνων (κατὰ φύσιν) λαῶν» (σ. 59·66) καὶ ἐπακολουθοῦσι προσευχαὶ τῶν προσθασιατικῶν σημιτικῶν θρησκευμάτων (σ. 67·82), προσευχαὶ τοῦ Ἰνδικοῦ θρησκευτικοῦ κύκλου (σ. 83·102), αἰγυπτιακαὶ (σ. 103·112), προσευχαὶ τῶν χριστιανικῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνῶν (σ. 113 ἔξ.), καὶ δὴ τοῦ μεσαίωonos (σ. 113·123), Ἰταλικαὶ (σ. 124·131), Ἰσπανικαὶ (σ. 132·133), Γαλλικαὶ (σ. 133·140), Ὀλλανδο-φλαμανδικαὶ (σ. 140·141) τῶν βορείων λαῶν: Νορβηγικαὶ, Σουηδικαὶ, Φινλανδικαὶ, Δανικαὶ (σ. 142·147), Σλαβικαὶ (σ. 147·153), Ἑλβετικαὶ (σ. 154·158), Γερμανικαὶ (σ. 161·182) καὶ χριστιανικαὶ προσευχαὶ Ἀμερικανικαὶ (σ. 158·161).

Ἐν τοῖς ἐπὶ μέροις παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

Ἡ αὐτὴ προσευχὴ ὡς ἐκ μαγειακοῦ κειμένου, χρησιμοποιουμένου ἐν μυστηριακῇ λατρείᾳ, περιλαμβάνεται τόσον ἐν ταῖς «προσευχαῖς τῆς Ἀρχαιότητος» (σ. 31), ὅσον καὶ ἐν ταῖς προσευχαῖς τοῦ προσθασιατικοῦ σημι-

τικοῦ κύκλου (σ. 76), ἐν ᾧ ἡ προσευχὴ αὕτη προέρχεται προδήλως ἐκ τοῦ κύκλου τῶν γνωστικῶν.

Ἐν ταῖς «προσευχαῖς τῆς Ἀρχαιότητος» συγκαταριθμοῦνται τρεῖς προσευχαὶ ἀπὸ τῆς Ἰλιάδος (Α 35-52, Ξ 513 ἔξ. καὶ Π 236 ἔξ.), ἀλλὰ καὶ τμῆμα τῆς μεγάλης προσευχῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (Ἰω. 17, 11 ἔξ.), ἡ ἀπὸ τῶν κεφαλαίων ΙΧ καὶ Χ τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων, 2 προσευχαὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ ἄλλαι χριστιανικαὶ προσευχαὶ μέχρι καὶ τοῦ βου αἰ. μ. Χ. (σ. 47 ἔξ.), ὥστε εἰς τὴν «ἀρχαιότητα» περιλαμβάνεται χρονικὸν ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν διάστημα 1500 περίπου ἐτῶν. Περίεργως δ' εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο προσφέρεται καὶ προσευχὴ ἀπὸ τῆς μυθραϊκῆς λειτουργίας (σ. 42 ἔξ.), ἧς ἡ θέσις εἶναι εἰς τὰ ἀνατολικά θρησκευόμενα, καὶ δὴ τοῦ ἱρανικοῦ κύκλου. Ἐνῶ δέ, ὡς ἐλέχθη, ἀναφέρεται τμῆμα τῆς προσευχῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (Ἰω. 17, 11 ἔξ.), ἀπὸ τοῦ λεγομένου Εὐαγγελίου τῆς διαθήκης (Ἰω. 13, 31 ἔξ.), παραλείπεται ἡ Κυριακὴ προσευχὴ καὶ αἱ ἄλλαι θαυμάσιαι προσευχαὶ τοῦ Κυρίου, τῶν ἀποστόλων καὶ ἱερῶν προσώπων τῆς Κ. Α. (Μαθ. 26, 39. Μάρκ. 14, 36. Λουκ. 1, 46 ἔξ., 68 ἔξ., 2, 29 ἔξ. 22, 42. Ἰω. 12, 27 ἔξ.), αἵτινες, ἀμέσως ἀπὸ Θεοῦ πηγάζουσαι, ἔδει ν' ἀποτελέσωσιν ἴδιον τμῆμα, ἔστω καὶ διὰ τὸ ἰδιότυπον αὐτῶν λογοτεχνικὸν εἶδος μόνον. Ἀπὸ τοῦ ἀπροσμετρήτου πλοῦτου τῆς λοιπῆς χριστιανικῆς Γραμματείας, τοῦ βριθοντος θαυμασιῶν προσευχῶν, ὧν πολλαί, καθηθύνουσαι καὶ μεταρσιοῦσαι τὸν προσευχόμενον, περιελήφθησαν εἰς τὰ λατρευτικὰ κείμενα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἰδίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς, οὐδεμίαν προσφέρεται ἐν τῇ προκειμένῃ συλλογῇ.

Τὸ τμῆμα τῶν ἀπωανατολικῶν θρησκευμάτων περιλαμβάνει προσευχὰς τῶν ἐν Κίνα καὶ Ἰαπωνίᾳ θρησκευμάτων (Κινεζικῆς λαϊκῆς θρησκείας, Κομφουκιανισμοῦ, Κινεζικοῦ Βουδδισμού, Ἰαπωνικοῦ Σιντοϊσμοῦ καὶ τῆς Ἰαπωνικῆς αἰρέσεως Τενρίκιο). Καὶ τούτων ἡ ἐπιλογή εἶναι πρόχειρος, ἡ συγκομιδὴ πενιχρὰ καὶ δὲν προσφέρεται τυπικῶς κλασσικὸν ὕλικόν ἀπὸ τοῦ πλουσίου προσευχηταρίου τῶν θρησκευμάτων τούτων. Θὰ ἤρκει νὰ ὑπενθυμίσω τὰς ἀπὸ τῆς λατρευτικῆς συλλογῆς Engishici προσευχὰς καὶ τὰς ἐπὶ τούτων σχετικὰς ἐργασίας τῶν E. Saton, Ancient Japanese Rituals, ἐν: Transactions of the Asiatic Society of Japan, Vol. VII, σ. 97-132, 409-455, Vol. IX, σ. 143-211, Florenz (αὐτόθι, Vol. XXVIII, part I, σ. 1-112), H. Weipert, Das Shinto-Gebet der grossen Reinigung, ἐν: Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens, Heft 58, σ. 365-375, πρὸς ἣν πρβλ. Edv. Lehmann-Hans Haas, Textbuch zur Religionsgeschichte³ (Leipzig-Erlangen 1922), σελ. 53-55, ἵνα καταστή ἔκδηλος ἡ παράλειψις.

Εἰς τοὺς πρωτογόνους λαοὺς συμπεριλαμβάνει ὁ σ. καὶ τοὺς λαοὺς τῆς προκολομβιανῆς Ἀμερικῆς, οἵτινες, ὡς γνωστὸν, ἀποτελοῦσιν ἴδιον κύκλον

πολιτισμοῦ καὶ θρησκευτικῆς φαινομενολογίας, ὡς καὶ θρησκευτικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ θιβητικοῦ λαμαϊσμοῦ, τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν ἀπωσσιατικὸν θρησκευτικὸν κύκλον.

Περιέργως ὁ σ. περιλαμβάνει ἐν ταῖς προσευχαῖς τῶν προσθασιατικῶν σημιτικῶν θρησκευμάτων καὶ Ἰρανικὰς καὶ γνωστικὰς προσευχάς. Ἐνῶ δὲ συγκαταριθμεῖ μεταξὺ τούτων καὶ τὸν 90ὸν ψαλμὸν καὶ δύο μεταγενεστέρας Ἰουδαϊκὰς προσευχάς, παραλείπει ἄλλας θαυμασίας προσευχάς καὶ προσευχητηρίους ᾧδὰς ἱερῶν ἀνδρῶν τῆς Π. Δ. καὶ τὴν ἔξοχον προσευχὴν πρὸς τὸν Θεὸν εἰς ἐπίκλησιν τῆς σοφίας Αὐτοῦ (Σοφ. Σολ. 9, 1 ἔξ.), τὴν προκαλοῦσαν ἔξαρσιν μέχρι τῶν ἀπροσίτων ἀδύτων τῆς θείας μεγαλειότητος.

Εἰς τὰς Σλαυικὰς προσευχάς συμπεριλαμβάνει περιέργως ὁ σ. καὶ νεοελληνικὴν προσευχὴν τῆς Γαλατείας Καζαντζάκη (!, σελ. 152 ἔξ.) καὶ τινα ἄλλην ἀγνώστου προελεύσεως «νεοελληνικὴν προσευχὴν ὑπὲρ βροχῆς», ἀντιπαρερχόμενος ἐν σιγῇ ἢ ἀγνοῶν τὰς ἐπ' ἀνομβρία καὶ αὐχμῶ θαυμασίας προσευχάς τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνικοῦ Εὐχολογίου· μεταξὺ δὲ τῶν Ἀμερικανικῶν χριστιανικῶν προσευχῶν ἀναφέρει καὶ προσευχὴν τοῦ Κανταβουργίας Ἀνσέλμου, τοῦ φυσικοῦ James Clark Maxwell καὶ παλαιοκελτικὴν ἔσπερινὴν προσευχὴν.

Παρὰ τὴν σύγχυσιν ταύτην, τὰς παραλείψεις καὶ τὴν προχειρότητα, ἢ προκειμένη συλλογῇ, συγκλειομένη διὰ βιβλιογραφίας (1844-1949), δὲν παύει νὰ ἔχη τὴν ἀξίαν αὐτῆς διὰ τοὺς εὐρύτερους λαϊκοὺς κύκλους, χάριν τῶν ὁποίων ἐξεδόθη.

Ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἔχουσιν ἐκεῖναι τῶν ἐξωχριστιανικῶν προσευχῶν, ἐν αἷς ἀπὸ θρησκευμάτων πολυθεϊκῶν προβάλλει μονοθεΐζουσα ἢ ἐκδήλως μονοθεϊκὴ πίστις. Ἀποτελοῦσι τὰ κείμενα ταῦτα πολυτίμους ἀποδείξεις τοῦ θέματος «μονοθεϊσμός ἐν πολυθεϊσμοῖς», ὅπερ πραγματευόμεθα ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐκδιδομένης ἡμετέρας «Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Κ. Διαθήκης» καὶ ὅπερ εὐρίσκεται σήμερον εἰς τὸ προσκίηνιον τῆς θρησκευτολογικῆς Ἐπιστήμης, ἅτε βεβαιοῦν δι' ἐθνολογικῶν καὶ θρησκευτολογικῶν ἀποδεικτικῶν στοιχείων τὴν βιβλικὴν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειαν τοῦ ἀφετηριακοῦ μονοθεϊσμοῦ. Οὕτως:

εἰς ἑλληνικὴν προσευχὴν τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀναγινώσκομεν :

«Ἐπικαλοῦμαι Σέ, τὸν δημιουργὸν πάντων τῶν ὄντων, τὸν μείζονα ὑπὲρ πάντα... Διὸ καὶ ὑποτέτακταί Σοι πάντα καὶ οὐδεὶς τῶν θεῶν δύναται τὴν πραγματικὴν Σου θεᾶσθαι Μορφὴν» (σ. 31).

Ὡς γνωστόν, ὅπου τὸ Ὑψιστον Ὄν νοεῖται ἄμορφον καὶ ἀνόνημον, ἢ δὲ λατρεία του τελεῖται ἀνειδώλως, ἐκεῖ εὐρισκόμεθα πλησιέστατα πρὸς τὴν περὶ Αὐτοῦ Ἀλήθειαν, ὡς αὕτη ἀπεκαλύφθη ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἥτοι πρὸς τὸν ἀφετηριακὸν μονοθεϊσμόν.

Εἰς ὕμνον τοῦ Στωϊκοῦ Κλεάνθου (330 π.Χ. ἔξ.) ἀναγινώσκομεν :

«Πλουσιώνυμε, Πανίσχυρε, Ὑπεροχώτατε τῶν ἀθανάτων... Ζεῦ,
Σὲ ἐπικαλοῦμαι... τὸν ὕψιστον βασιλέα».

Ὡς γνωστόν, ἐν τῇ θρησκευολογικῇ Ἐπιστήμῃ ἡ πολωνυμία τοῦ ὑψίστου Ὄντος ἐκφαίνει τὰς ιδιότητας τῆς ἀνωμένου Οὐσίας Αὐτοῦ ἐν τῇ συναρτήσῃ Του πρὸς τὰς ἐν τῇ φύσει ἐκδηλώσεις καὶ λειτουργίας Του. Αἱ πολωνυμιοὶ αὗται ιδιότητες, αὐθυποστασιοῦμεναι καὶ προσωποποιούμεναι, δημιουργοῦσι πολλάκις τὸ περὶ τὸν Ὑψιστον Ἐνα πάνθειον, διὰ μέσου τοῦ ὁποίου νοεῖται διήκουσα ἡ μία θεία Οὐσία, ὃ Εἷς ἐν τοῖς πολλοῖς, τὸ διὰ πολλῶν, ὑπάρχον ὕψιστον Ἐν, Ὁ ἢ θεότης, οἶονεὶ θλωμένη ἐν τῇ φύσει, ἀκτινοβολεῖ πολυχρῶμως ὡς πολυθεϊσμός.

Ἐν προσευχῇ Θεόγνιδος τοῦ ἐκ Μεγάρων (546 π.Χ.), ὃ ὕψιστος Θεὸς προσφωνεῖται «βασιλεὺς τῶν ἀθανάτων» (σ. 39).

Ἐν μυστηριακῇ προσευχῇ ἀναγινώσκομεν (σ. 41) :

«Εὐχαριστοῦμέν Σοι, Ὑψιστε... Ἀνώνυμε (κλπ. Ὁ ἢ ὄνομα-
σία δὲν εἶναι δυνατή, μὴ Ὀνομαστέ, Ἄρρητε), ὃν ὡς Θεὸν
ἐπικαλούμεθα καὶ ὡς Πατέρα ἀνυμνοῦμεν».

Ἐν προσευχῇ μιθραϊκῆς λειτουργίας ἀναγινώσκομεν (σελ. 42 ἔξ.):

«...Πνεῦμα τοῦ Πνεύματος... ἀθάνατε Πρωτοαιτία μετὰ τοῦ
ἀθανάτου Πνεύματος... Μέγιστε τῶν θεῶν, Ἥλιε, Κύριε τοῦ
Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, θεὸ τῶν Πνευμάτων... παρουσιάσον με
εἰς τὸν Ὑψιστον Θεόν, ὅστις Σε ἐγέννησε καὶ Σ' ἐδημιούρ-
γησεν».

Ἡ περικοπὴ αὕτη εἶναι ἀπόδοσις κατ' ἐλευθέραν ὑπὸ τοῦ σ. μετάφρα-
σιν περικοπῆς μιθραϊκῆς λειτουργίας, ἧς τὸ κείμενον ἔχει ἐπὶ λέξει οὕτω :
«Γένεσις πρώτη τῆς ἐμῆς γενέσεως αἰητιουω, ἀρχὴ τῆς ἐμῆς
ἀρχῆς πρώτη... πνεῦμα πνεύματος τοῦ ἐν ἐμοὶ πνεύματος πρῶ-
τον... ἐὰν δὴ ἡμῖν δόξη... μεταπαρὰδῶναί με τῇ ἀθανάτῳ γενέ-
σει ἐχόμενον τῇ ὑποκειμένῃ μου φύσει, ἵνα μετὰ τὴν ἐνεστῶσαν
καὶ σφόδρα κατεπειγουσαν με χρεῖαν ἐποπτεύσω τὴν ἀθάνατον
ἀρχὴν τῷ ἀθανάτῳ πνεύματι... ἐπεὶ οὐκ ἔστιν μοι ἐφικτὸν θνη-
τὸν γεῶτα συναίνειν ταῖς χρυσοειδέσιν μαρμαρυγαῖς τῆς ἀθα-
νάτου λαμπηδόνος... ἐπικαλοῦμαι ἕνεκα τῆς κατεπειγούσης καὶ
πικρᾶς καὶ ἀπαραιτήτου ἀνάγκης τὰ μηδέπω χωρήσαντα εἰς
θνητὴν λύσιν μηδὲ φρασθέντα ἐν διασθρώσει ὑπὸ ἀνθρωπίνης
γλώσσης ἢ θνητοῦ φθόγγου ἢ θνητῆς φωνῆς ἀθάνατα ζῶντα
καὶ ἔντιμα ὀνόματα. . . κύριε, χαῖρε, μεγαλοδύναμε, μεγαλοκρά-
τωρ Βασιλεῦ, μέγιστε θεῶν, Ἥλιε, ὃ κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ
τῆς γῆς, θεὸ θεῶν, ἰσχύει σου ἡ πνοή, ἰσχύει σου ἡ δύναμις.
κύριε, ἐὰν σοὶ δόξη, ἀγγειλλόν με τῷ μεγίστῳ θεῷ, τῷ σὲ γεν-

νήσαντι καὶ ποιήσαντι...». Παρά: *Albrecht Dieterich*, *Eine Mithrasliturgie*, Leipzig — Berlin 1923: Ἀπαθανατισμός, σελ. 3 ἔξ.).

Ἐν προσευχῇ τῶν πρωτογόνων Βατάκ (τῆς Σουμάτρας) τὸ ὑψιστον Ὄν καλεῖται:

«μέγας πατήρ, ὁ μέγας θεός» (σ, 59).

Εἰς προσευχητήριον ὕμνον τῶν Περουάνων Ἰνκας ἀναγινώσκωμεν:

«Ἐλθέ τοίνυν, Μεγάλε ὡς ὁ οὐρανός, Κύριε ἐπὶ τῆς γῆς, Δημιουργέ πάντων τῶν ὄντων, Πλάστα τῶν ἀνθρώπων» (σ.61).

Καὶ εἰς ἄλλην προσευχὴν τῶν αὐτῶν πρὸς τὸν Ὑψιστον θεόν των, τὸν Βιρακόχα (σ.61):

«ᾠ Βιρακόχα, Κύριε τοῦ σύμπαντος... ᾠ δημιουργέ τοῦ κόσμου, ὦ Πλάστα τῶν ἀνθρώπων, ὦ Κύριε πάντων τῶν Κυρίων».

Εἰς προσευχὴν τοῦ ὁ πιστὸς τῶν Γκάλλα τῆς Ἀφρικῆς ἐπικαλεῖται (σ. 63 ἔξ.):

«τὸν θεόν, τὸν Κύριόν του», ὅστις
«ἔδημιούργησας τὰ ζῶα καὶ τοὺς ἀνθρώπους, πάντα, ὡς ταῦτα ὑπάρχουσιν ἐπὶ τῆς γῆς».

Εἰς ἑωθινὴν προσευχὴν τῶν αὐτῶν ἀναγινώσκωμεν (σ.65):

«ᾠ θεέ! Μὲ ἀφῆκες νὰ διέλθω ἐν εἰρήνῃ τὴν νύκτα, ἀφῆσέ με νὰ διέλθω καὶ τὴν ἡμέραν ἐν εἰρήνῃ... ᾠ Κύριε, ὅστις οὐδένα Κύριον ἔχεις ὑπεράνω Σου».

Εἰς ἀσσυροβαβυλωνιακὴν προσευχὴν πρὸς τὸν θεόν Ἥλιον Σάμας (σ. 67):

«Κύριε τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς... Ἡ ἐκ τοῦ στόματός Σου ἔξοδος ρήματος εἶναι ὅλη ζωή».

Εἰς προσευχὴν πρὸς τὸν Βράχμαν ὡς τὴν ἐν παντὶ θεῖαν Οὐσίαν ἀναγινώσκωμεν:

«Προσφέρωμέν Σοι λατρείαν, τῷ Τριμόρφῳ, Ὃς πρὸ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας ἦτο ἡ καθαρὰ Ἐνάς, Ὃς εἶτα ἀπεφάσισε νὰ διασπάσῃ τὴν οὐσίαν Του εἰς τὰ ἔργα Του» (σελ. 84).

Τρίμορφον λέγεται ἐνταῦθα τὸ Ὑψιστον Ὄν, ἅτε νοούμενον ὡς δημιουργός (Βράχμαν), Συντηρητής (Βίσνου) καὶ καταστροφεὺς (Σίβας) τοῦ παντός. Αἱ τρεῖς αὗται ιδιότητες τοῦ ὑψίστου Ὄντος, συνεκδηλούμεναι ἐν τῇ συναρτήσει των πρὸς τὴν φύσιν ὡς λειτουργίαι αὐτοῦ, ἀνθυποστασιώθησαν καὶ συναπετέλεσαν τὸ τρίθεον, διὰ μέσου τοῦ ὁποῦ νοεῖται ὑπάρχουσα μία καὶ ἡ αὐτὴ θεία οὐσία.

«Δημιουργεῖς τὸ Ὄν Σου, τὸ Ἐγὼ Σου, διὰ σεαυτοῦ μόνοῦ...
Σὲ καλοῦσι τὴν Πρωτοδύναμιν, τὴν Ἀνώγυμον...» (σ. 84).

Εἰς βουδιστικὴν προσευχὴν πρὸς τὸν Βούδδαν τοῦ μεταγενεστέρου Μαχαϊάνα - Βουδδισμοῦ ἀναγινώσκωμεν (σ. 94):

«ᾠ Κύριε τῶν θεῶν, Κύριε τοῦ κόσμου».

Εἰς τὸν περίφημον ὕμνον τοῦ μονοθεϊστοῦ μεταρρυθμιστοῦ τῆς Αἰγυπτιακῆς θρησκείας, τοῦ Φαραῶ Ἀμενόφιδος τοῦ Δ', τοῦ διὰ τοῦτο κληθέντος Ἐχ-ατὸν (1370-1352 π. Χ.) πρὸς τὸν ὡς ὕψιστον μόνον Θεὸν νοηθέντα καὶ ἀνακηρυχθέντα Ἀτὸν ἀναγινώσκομεν :

«Ἀτὸν... Σὺ εἶσαι ὁ Ρέ... Σὺ ἐδημιούργησας τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους, ἵνα ζωογονῆς πᾶν ὄ,τι ἐδημιούργησας... Σὺ ἐδημιούργησας τὸν ἀπώτατον οὐρανόν, ἵνα ἐπ' αὐτοῦ ἀνατέλλῃς καὶ βλέπῃς πᾶν ὄ,τι ἐδημιούργησας. Σὺ εἶσαι ὁ μόνος καὶ ὁ μοναδικός, ὅταν ἀνατέλλῃς ἐν τῇ μορφῇ Σου ὡς ζῶν Ἀτὸν... Σὺ δημιουργεῖς μυριάδας μορφῶν (ἐμφανίσεων) διὰ Σεαυτοῦ παρὰ τὸ ὅτι Σὺ εἶσαι εἰς καὶ μόνος» (σ. 103 ἐξ).

Εἰς ἀρχαίαν ἑσπερινὴν αἰγυπτιακὴν προσευχὴν πρὸς τὸν αὐτὸν Θεὸν ὁ πιστὸς λέγει :

«... Σὺ, ζῶν Ἀτὸν, Κύριε τῶν Κυρίων... Σὺ εἶσαι ὁ Δημιουργός, Ὅτε ἀκόμη οὐδεὶς δημιουργός ὑπῆρχεν, ὅστις νὰ εἶχε δημιουργήσει πάντα ταῦτα, τότε τὰ πάντα προῆλθον ἀπὸ τοῦ στόματός Σου» (σ. 105).

Εἰς ἀρχαίαν αἰγυπτιακὴν προσευχὴν πρὸς τὸν ἡλιακὸν θεὸν Ρέ, τὸν ὕψιστον θεὸν τῆς Ἡλιουπολιτικῆς (ἐν πόλει: Ὀν) θεολογίας ἀναγινώσκομεν :

«Ρέ Χαράχι!... Οὐδεὶς ὑπάρχει πλὴν Σοῦ, ὅστις νὰ ἐδημιούργησέ τι. Μόνον Σὺ εἶσαι, ὅστις ἐδημιούργησας ὄ,τι ὑπάρχει».

Καὶ εἰς ἄλλην προσευχὴν μετανοίας πρὸς τὸν αὐτὸν θεόν :

«Σὺ, πάντων μοναδικώτατε, Χαράχι!,
πρὸς ὃν οὐδεὶς ἄλλος ἐνταῦθα εἶναι ὅμοιος...
Κύριε τῆς Ἡλιουπόλεως».

Αἱ ὑπὸ τοῦ σ. μνημονεύμεναι περικοπαὶ αὗται, ὀλίγαι ἐκ τῆς πλουσίας βιβλιογραφίας, ἀρκοῦσιν ἐν τούτοις, ἵνα καταδείξωσι τὴν μεγάλην καὶ βαθεῖαν σημασίαν τοῦ θρησκειακοῦ φαινομένου τοῦ ἐν πολυθεϊσμοῖς μονοθεϊσμοῦ*.

Οὕτως ἢ μετὰ χεῖρας συλλογῆ τοῦ Καθηγητοῦ Merkel προάγει τοὺς ἀναγνώστας αὐτῆς, σὺν ἄλλοις, καὶ πρὸς τὴν προσήκουσαν ἀξιολόγησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ τῆς εὐσεβείας τῶν ἐξωχριστιανικῶν λαῶν (Πράξ. 18, 26, 27), ὑπενθυμίζουσα τὴν ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς Κ. Διαθήκης ἀλήθειαν, ὅτι καὶ τὰ ἐξωχριστιανικὰ ἔθνη εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ὁ Κύριος ἡμῶν τὰ θεωρεῖ ἰδικά Του (Πρβλ. *Leonidas Joh. Philippidis*, *Religionsgeschichte*

* Περὶ τούτου πρβλ. *Λεονίδου Ἰω. Φιλίππιδου*, Σύγχρονος θρησκευολογικῆς κίνησις (Ἀθήναι 1952), σελ. 7 ἐξ. *Τοῦ αὐτοῦ* (Léonidas J. Philippidis), *Monothéisme primordial* (Athènes 1952).

als Heilsgeschichte in der Weltgeschichte—'Η ἱστορία τῆς θρησκείας ὡς ἱστορία τῆς σωτηρίας ἐν τῇ παγκοσμίῳ 'Ιστορίᾳ, Athen 1953—'Ανακοίνωσις εἰς τὸ θρησκευτικὸν Συνέδριον τῆς Βόννης 1952, σελ. 4 καὶ 8. Προβλ. 'Ιω. 10, 15. Πράξ. 10, 34. 11, 17, 18. 14, 17. 15, 17. Ρωμ. 1, 19-20). Καὶ ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης τὸ βιβλίον τοῦ Merkel ἀνασύρει διὰ τὸν θρησκευτικῶς ἀμύητον ἀναγνώστην πολυτίμους πτυχὰς πρὸς ἐνατένισιν τῶν θαυμασιῶν τῆς ἀνὰ τὸν ἀπέραντον ὀρίζοντα καὶ ἀνὰ τὸ ὄλον πεδίων τῆς παγκοσμίου 'Ιστορίας δρώσης ὑπὲρ τοῦ κόσμου παντός Προνοίας τοῦ Θεοῦ, τῆς κατευθυνούσης πάντα τὰ πρόβατα, ἀνεξαορτήτως φυλῆς, φύλου, θρησκευματος, ἐθνότητος ἢ ἄλλης τινὸς διακρίσεως, εἰς τὴν αὐτὴν αὐλὴν ὑπὸ τὸν Ἔνα Ποιμένα, τὸν Ποιμένα τὸν Καλόν, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰδίου πανσόφως καὶ σαφῶς προδιαγεγραμμένον σχέδιον τοῦ παγκοσμίου εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς παγκοσμίου σωτηρίας.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΙΩ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

Τακτικὸς Καθηγητὴς τῆς 'Ιστορίας τῶν θρησκευμάτων
ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν,
Κοσμήτωρ τῆς Σχολῆς.

Πανηγυρικὸς τόμος Ἐορτασμοῦ τῆς 1900ῆς ἐπετείου τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς Ἑλλάδα: Ἐπιμελεία τοῦ Γεν. Γραμματέως τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐορτασμοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου. Ἐν Ἀθήναις 1953.*

5. Ἀκολουθεῖ ἡ πολὺ σπουδαία¹ μελέτη τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ Dr. Maurice Goguel: Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ὁ Χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς (L'Apotre Paul et le Christianisme hellenique σελ. 324—32). Ὁ καθηγητὴς Goguel δρωόμενος ἀπὸ τῆς ἰδέας, ὅτι ἡ ἀνάμνησις τῆς 1900ῆς ἐπετείου τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀπ. Παύλου εἰς τὴν Μακεδονίαν, μὲ τὴν ὁποίαν συνδέεται ἡ εἴσοδος τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἔχει συμβολικὴν ἀξίαν, σημειώνει ἐν τοῖς ἐφεξῆς τὴν πορείαν τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Κατὰ τὴν εἰσοδὸν του εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ὁ Χριστιανισμὸς ὑπέστη μερικὰς μεταμορφώσεις ἢ μᾶλλον ἀπηλλάγη μερικῶν Ἰουδαϊκῶν ἐπιβιώσεων.

Μετὰ ταῦτα ἐξαίρων τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξεν ἐν σπουδαίῳ παράδοξον, ὅτι θρησκεία γεννηθεῖσα ἐν τῷ Ἰουδαϊκῷ περιβάλλοντι καὶ τῆς ὁποίας ὁ ἰδρυτὴς τὸ ὀλιγώτερον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς δράσεώς του δὲν ἠσθάνετο ἑαυτὸν παρὰ ὡς ἀπεσταλμένον διὰ τὰ ἀπολωλότα πρόβατα τοῦ Οἴκου Ἰσραὴλ, κατέστη εἰς μίαν γενεὰν ἢ πλεον οἰκουμενικὴ ἀπὸ ὅλας τὰς θρησκείας σημειώνει, ὅτι εἰς τὸ Ἰουδαϊκὸν περιβάλλον, ἔνθα ἐγεννήθη, ἀπέτυχε καὶ ἐν ἀπέθῃ διαρκῆς καὶ διαπιστῶναι ὅτι, ὅτε ἐγκατεστάθη εἰς τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον ἠνδρώθη Ἐξαίρων μετὰ ταῦτα τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Π., δὲν περιωρίσθη νὰ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τοὺς ἐθνικοὺς χωρὶς τὴν αἰτησίαν των, περὶ τηρήσεως τοῦ Νόμου, ἀλλὰ διετύπωσε τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ Νόμος ἔπαυσε νὰ ἀποτελῇ τεῖχος διαιρῶν τὴν ἀνθρωπότητα, εἰς δύο μέρη, τῶν ἐθνικῶν ἀφιμένων μακρὰν τῆς κοινωνίας πρὸς τὸν Θεόν,

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελίδος 162 τοῦ ΚΕ' τόμου.

1. Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου θὰ παράσχωμεν εὐρύτεραν περίληψιν διὰ νὰ κάμωμεν ἐν τέλει κριτικὰς τινὰς παρατηρήσεις.

ισχυρίζεται, ἐν συνόψει, ὅτι αἱ θεωρίαι τοῦ Παύλου περὶ οἰκουμενικότητος εἶναι ἐν τῇ πραγματικότητι ἢ δικαιολογία *aposteriori* καὶ εἶναι πολὺ περισσώτερον βαθεῖα μέσα εἰς μίαν πνευματικὴν κατανόησιν τοῦ Εὐαγγελίου, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀληθινὴν αἰτίαν.

Ὁ G. καθορίζει περαιτέρω, ὅτι ἡ Οἰκουμενικότης καὶ ἡ Χριστολογία περὶ τοῦ Κυρίου συνδέονται στενῶς, διότι ἡ τελευταία εἶναι τὸ γνήσιον κίνητρον τῆς οἰκουμενικότητος καὶ τοποθετεῖται μεταξὺ τῆς σκέψεως τῆς ἀρχικῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, τὴν ὅταν διακρίνει τὴς μέσα εἰς τὰς ὁμιλίας τοῦ Πέτρου, ὡς διεσώθησαν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων, καὶ ἐξ ἑτέρου εἰς τὴν Ἰωάννειον Θεολογίαν. Αὐτὸ τὸ σημεῖον εἶναι σπουδαῖον διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς Παυλείου σκέψεως. Κατὰ τὴν σκέψιν τῆς ἀρχικῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων ὁ Ἰησοῦς ἀπεσταλμένος τοῦ Θεοῦ ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, παραγνωρισάντων τὴν ἀποστολήν του, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν καὶ ἔθεσεν αὐτὸν ἐκ δεξιῶν, ἵνα ἔλθῃ πάλιν κατὰ τὴν β' παρουσίαν πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ πραγματοποίησιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Διὰ τὸν Παῦλον ἀντιθέτως ὁ Χριστὸς εἶναι παρὼν καὶ ἐνεργὸς μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο καθίσταται καθαρὰ ἐὰν συγκρίνωμεν τὴν σύνθεσιν τῶν (διοικητικῶν) λειτουργιῶν, αἵτινες ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐλειτούργουν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰς κοινότητας τοῦ Παύλου. Εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἡ πνευματικὴ οἰκογένεια τοῦ Ἰησοῦ, ὁ Πέτρος καὶ οἱ 12 μέχρι τοῦ ἔτους 44, καὶ μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην ὁ Ἰάκωβος καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Δεσπότου, τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του, διηύθυνον μόνον τὴν ἑδραν, προσωρινῶς ὡς βικάριοι καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀναμένοντες τὴν ἐπάνοδον τοῦ Κυρίου. Διὰ τὸν Παῦλον ἀντιθέτως, ὑπάρχουν μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν ἀνθρώπων, οὓς ἐκάλεσεν ὁ Χριστὸς, διὰ νὰ ἐκπληρώσουν μερικὰς ἐνεργείας καὶ νὰ ἀσκοῦν μερικὰς ζωτικὰς ἐνεργείας διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ Πνεῦμα ἔδωκεν αὐτοῖς τὴν ἐπισημότητα διὰ τὸ ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον ἐκλήθησαν. Αὕτη ἡ πρᾶξις παρουσιάζει τὸν Χριστὸν μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ Πνεύματος, εἶναι δὲ τὸσον οὐσιώδης διὰ τὸν Παῦλον, ὅσως ὥστε ἠδύνατο νὰ γράφῃ: «ἐάν δέ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει οὕτως οὐκ ἔστιν αὐτοῦ» (Ρωμ. 8,9).

Ἐὰν διὰ τὸν Παῦλον εἶναι παρὼν καὶ δρῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶναι διότι διὰ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς δόξης του εἶναι ὁ Κύριος, ὁ κυρίαρχος τοῦ παντός. Ἐντεῦθεν δὲν εἶναι μόνον ὁ Μεσσίας καὶ ὁ Λυτρωτὴς τῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' ὡσαύτως καὶ τῶν ἐθνικῶν. Ἐκεῖ εἶναι τὸ ἀληθὲς τῆς Παυλείου οἰκουμενικότητος. Διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς Παυλείου σκέψεως πρέπει νὰ συγκρίνωμεν τ' ἀνωτέρω πρὸς τὸ 4ον Εὐαγγέλιον εἰς τὴν Ἰωάννειον θεολογίαν, ἐνθα ἐκτίθεται ὁ δοξασμὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἐπάνοδος του ἐν δόξῃ.

Παρὰ τῷ Παύλῳ, ἀντιθέτως ὁ Χριστὸς ὁ ἐν δόξῃ κατέχει θέσιν πολὺ ὑψηλότεραν παρὰ ὁ προὔπαρχας Χριστὸς. Ὁ Παυλισμὸς εἶναι ἡ θεολογία τῆς θελήσεως καὶ πράξεως τοῦ Θεοῦ παρὰ αὐτὸ τὸ ὅριον εἶναι. Ἀναμφιβόλως ὑπάρχουσι παρὰ τῷ Παύλῳ ἰδέαι πολὺ ἀκριβεῖς περὶ τοῦ Θεοῦ, τῆς δημιουργίας, διὰ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι ἐκεῖ μᾶλλον προϋποθέσεις τῆς Παυλείου θεωρίας παρὰ αὕτη αὕτη ἢ Παύλειος θεωρία. Αὕτη ἡ θεολογικὴ ὄντολογία, ἔχει, παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, θέσιν πολλῶ σπουδαιότεραν ἢ παρὰ τῷ Παύλῳ, ὡς φανερῶναι ὁ προγραμματικὸς τῆς συνθέσεως πρόλογος. Ἀναγνωρίζομεν ἐνταῦθα ἐπιρροὴν ἑλληνικὴν, ἢ ὁποῖα ἐξασκεῖται διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῆς Ἰουδαιοαλεξανδρινῆς φιλοσοφίας τοῦ Φίλωνος. Ὁ Harnack παρουσιάζει ὅλην τὴν ἐξέλιξιν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος ὡς ἐξελληνισμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἔκφρασις εἶναι ὄλγον πολὺ ἀπλή. Ἄλλοι παράγοντες παρὰ ὁ ἐξελληνισμὸς ἔδρασαν. Πρέπει ἰδιαίτερος νὰ υπογραμμισθῇ ἡ σπουδαιότης τοῦ

γεγονότος τῆς ἐξασθενήσεως τῆς ἰδέας τῆς ἐσχατολογικῆς ἀναμονῆς. Ἀπομένει ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπὸ μιάς πλευρᾶς τοῦλάχιστον, λέγει ὁ Goguel, ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ δόγματος ἦτο ἐξελληνισίς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ JG. εἶναι κατὰ τοῦτο ἀκριβής, ὅτι πρῶτον μὲν αἱ αἰρέσεις ἀπετέλουν πραγματικὴν ἐξελληνισίαν τοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, δευτέρον δὲ ὅτι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐν τῇ καταδίκῃ τούτων ἐχρησιμοποίησεν ἔννοιαν καὶ ὄρους εἰλημένους ἐκλεκτικῶς ἐκ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ Ἐκκλησία θεολογεῖ γραφικῶς καὶ φιλοσοφοῦσα πλατωνίζει ἐκλεκτικῶς. Ὡστε συμφωνοῦμεν ὅτι ὁ ὄρος ἐξελληνισίς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι πολὺ ἀπλοῦς καὶ ἐκφράζει μερικῶς τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς μορφῆς καὶ οὐχὶ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος.

Ὁ G. ἐξετάζων περαιτέρω αὐτὸ τὸ σπουδαῖον ζήτημα λέγει, ὅτι τίθεται τὸ ἐρώτημα: διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ κηρύγματος ὁ Παῦλος ἦτο ἐκείνος ὁ ὁποῖος ἐπραξε τὰ περισσότερα, διὰ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ὁ δὲ ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστοῦ ἐπέφερον ἐκείνην τὴν μεταμόρφωσιν ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ὁ χιμὸς νὰ πραγματοποιηθῆ ὡς θρησκεία, δεδομένου ὅτι ἐπὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πεδίου ἀπέτυχε.

Ὁ G. ἐξαιρεῖ τὴν ἐκ τοῦ σπουδαίου Ἑλληνικοῦ κέντρου τῆς Ταρσοῦ, προέλευσιν τοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος εἶχε μητρικὴν τὴν ἑλληνικὴν, ἣν ἔγραψε περίπου ἀκριβῶς (δυνατὸν νὰ ἐγνώριζε ἑβραϊκά, ἀραμαϊκά, ἴσως μερικὰς λέξεις λατινικάς) καὶ ἐχρησιμοποίησε τὴν μετάφρασιν τῶν Ο'.

Ὁ G. ἐξετάζων τὴν ἀνθρωπολογίαν τοῦ Παύλου, (Α. Κορ. 15), ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ σκέπτεται ὡς Ἰουδαῖος, ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου (ἡ ἑλλ. ἔννοια εἶναι κυκλικὴ ἔννοια, ἐνῶ ἡ ἰουδ. εἶναι γραμμικὴ) παρατηρεῖ, ὅτι Ἰον μὲν χρησιμοποιοῖ τοὺς ἑλλ. ὄρους σάρξ, ψυχὴ κλπ. μὲ διάφορον ἔννοιαν, 2ον δὲ ὅτι εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν εἰσήγαγε μίαν σπουδαίαν γραμμὴν, δεχόμενος ὅτι μεταξὺ τοῦ παρόντος καὶ μέλλοντος παρεμβάλλεται ἡ ἐνδιάμεσος περίοδος τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ᾗ οἱ δύο κόσμοι συνυπάρχουν. Ταύτην ὁ Παῦλος ἐφαντάζετο σύντομον, διότι ἠῤ-χετο ταχεῖαν τὴν Β'. παρουσίαν. Ἐν τούτῳ δὲν ἐτέλει ὑπὸ τὴν ροπὴν τοῦ Ἑλλήνου πνεύματος ἔβλεπε καὶ ἡσθάνετο τὴν σωτηρίαν ὡς ἐνεστῶσαν πραγματικότητα (ἐσώθημεν δι' ἐλπίδος), ἥτις διασπᾶ τὸ διάγραμμα τῆς ἐβρ. ἐσχατολογίας. ἂν καὶ τὸσον ὁ Ἀπ. Π. ὅσον καὶ οἱ ἀκροαταὶ του δὲν ἠδύναντο νὰ ἴδουν σαφῶς πὺν κατηρθύνετο ἡ ἀλλαγὴ καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Χιμὸν νὰ φυτευθῆ εἰς τὸν Ἑλλ. κόσμον. Καὶ αὐτὸς ἦτο ὁ λόγος, κατὰ τὸν G., ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε βραδύτερον τὸν ἐξελληνισμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὴν ἀλλαγὴν θεωρεῖ σπουδαίαν ἀλλὰ προσθέτει, ὅτι τὸ ἐσχατολ. βρόβλημα δέον νὰ τύχῃ προσεκτικῆς ἐξετάσεως, δεδομένου ὅτι ἡ ἐσχατολογία συναντᾶται εἰς πάσας τὰς θρησκείας, διότι ἡ φύσις τῆς θρησκείας ἐδράζεται εἰς τὸ irrational (μὴ δεκτικὸν λόγου).

Ἐξετάζων εἶτα τὰ κατὰ τὴν Παύλειον Θεολογίαν, τὴν Ἰουδαϊκῆς προελεύσεως, παρατηρεῖ, ὅτι τὸ Ἰον σχέδιον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ ἀπέτυχεν, ἕνεκα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐξέπεσε, διὸ καὶ ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν τὸ 2ον: τῆς ἀποκαταστάσεως διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βασιλείας, καταλήγει δὲ εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἐνῶ ἡ ἐβρ. σκέψις ἀποβλέπει καὶ τὴν ἐσχάτην ἡμέραν ὁ Παῦλος βλέπει τὸ ἐπιτελεσθὲν διὰ τοῦ θανάτου, τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἐν δόξῃ ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ ἔργον. Παρατηρεῖ ὅμως ὅτι ἐν τούτοις εἰς τὸν Παυλισμὸν ἀνήκει ὁ Χριστιανισμὸς τῆς σήμερον καὶ ὅτι δέον νὰ ζητήσῃ οὐχὶ τὸσον τὸ θεολογικὸν ζήτημα, διότι δὲν ὑπάρχει σύστημα πὺν εἶναι συνεπὲς εἰς τὰ καίρια σημεῖα τῆς χριστ. σκέψεως (ὁ G. ὡς καὶ ἄλλοι θεολόγοι παρατηρεῖ, ὅτι δὲν δύναται τις πάντοτε νὰ συμβιβάζῃ ὅσα λέγει ὁ Παῦλος εἰς διαφόρους ἐπιστολάς ἰδίως εἰς τὴν Α'. Κορινθ. Α. Θεσσαλ., πρὸς Γαλάτας καὶ Ρωμαίους Κολοσσαεῖς, ἐν σχέσει πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Νόμου ἐν τῷ ἔργῳ

τῆς σωτηρίας), ὅσον τὴν «ἐν Χριστῷ» ζωὴν καὶ ἐμπειρίαν τοῦ Παύλου. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἑορτασμός εἶναι μία εὐκαιρία ἐπιστροφῆς εἰς τὰς πηγὰς τῆς θρησκείας τοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος ἀνήκει βεβαίως εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἁγ. Ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Λύσιν, ἐν ἧ ὁ μὲν Προτεσταντισμός ἦτο μία ἐπιστροφή εἰς τὸν Παῦλον, (ὕπερ πάντων τοῦ Μεσαιωνικοῦ Χριστιανισμοῦ) ὁ δὲ Ρωμαιοκαθολικισμός παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἔχει ὡς προστάτην προπάντων τὸν Πέτρον (ἕνα Πέτρον μᾶλλον ὀλίγον συμβιβαστικόν), ἐν τούτοις δὲν πρέπει τις νὰ σκεφθῆ, ὅτι ἄφισε νὰ πέσῃ ἡ κληρονομία τοῦ Παύλου, διότι ἡ Ρωμ. Ἐκκλησία γίνεταί Παύλειος.

Αὕτη εἶναι ἐν βραχυτάτῃ περιλήψει ἡ ἐργασία τοῦ Geguel, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκη μελέτης ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων, διότι περιέχει ἱκανὰ σημεῖα δυνάμενα νὰ προκαλέσουν συζητήσιν, ὅπως 1) τὸ πρόβλημα τῆς οἰκουμενικότητος ἔνθα τίθεται τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι τοῦ Παύλου αἱ σκέψεις a posteriori ἢ τὰς εἴδεν εἰς τοὺς Ἑλληγιστάς ὧν ὁ διωγμός (Στέφανος ὁ πρωτομάρτυς) ἐπέφερε τὴν διάδοσιν τοῦ Χρισμοῦ εἰς Συρίαν καὶ τὴν Ἰερουσαλήμ τῆς α'. ἐξ Ἑλλήνων Ἐκκλησίας καὶ 2ον) τὸ πρόβλημα τῶν ἀρχικῶν μορφῶν τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος καὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις, Συρίᾳ τοιούτων πρὸς ἐκείνας τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Παύλου. Καὶ τὰ δευτερεύοντα ὁμοίως σημεῖα τῆς πλέον λεπτολόγου ἐργασίας τοῦ Goguel εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς μελέτης καὶ συζητήσεως.

6. Τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Armagh (Ἰρλανδίας) Σεβ. John. F. Gregg, D, D. ἡ πραγματεία: St. Peter and St. Paul ἀποτελεῖ μίαν ἰλιαν ἐπιτυχῆ ἐξέτασιν τῆς συνδέσεως τῶν δύο τούτων κορυφαίων τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἀποστόλων, στηριζομένην εἰς τὴν Κ.Δ. (Πράξ. Α-ΙΒ) καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλ. τῆς Ρώμης καὶ τῶν ἑλλήν. Ἀνατολ. Ἐκκλησιῶν. Ἡ σύνδεσις αὕτη συμβολίζει τὴν οἰκουμενικὴν φύσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐθνικοὶ καὶ Ἰουδαῖοι συνεδέθησαν εἰς ἓν σῶμα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου (Γαλάτ. καὶ Πράξ.). Ὁ Παῦλος καθίσταται ἡ ἰθύνουσα φυσιογνωμία τοῦ β' μέρους τῶν Πράξεων, ὅπως ὁ Πέτρος ἦτο ἡ τοῦ α'. Καὶ καθ' ὃν χρόνον ὁ Πέτρος ἐξαφανίζεται μετὰ τὸ 15 κεφ. ὁ Παῦλος ἐμφανίζεται φέρων εἰς πέρας ὅτι ἤρχισεν ὁ Πέτρος. Παρακολουθεῖ εἶτα τὴν ἐν τῇ Κ. Δ. σύνδεσιν τῶν δύο κορυφαίων, οἵτινες συνεδέθησαν καὶ διὰ τοῦ ταῦτοχρόνου μαρτυρίου (64 μ. Χ.), ὅπερ μνημονεύεται καὶ εἰς τὴν Α' Κλήμεντος. Τὴν σύνδεσιν βλέπομεν εἰς τὸν Ἰγνάτιον (πρὸς Ρωμ.), τὸν Διονύσιον Κορίνθου (167 μ. Χ.), τὸν πρεσβύτερον Γάϊον (200 μ. Χ.) καὶ τῇ ἑορτῇ τῆς 29ης Ἰουνίου. Ὁ σεβ. συγγραφεὺς καταλήγει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς μελέτης του μὲ τὴν διαπίστωσιν, ἣν κάμνει εἰς τὸ ἔργον του «Pagan and Christian Rome» ὁ καθηγητῆς Lanciani, ὅτι «δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ὁμοιότης τοῦ Ἁγ. Πέτρου καὶ Παύλου διεφυλάχθη ἐπιμελῶς ἐν Ρώμῃ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζησαν». Ταύτην βλέπομεν εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἀπὸ τῶν κατακομβῶν καὶ ἐξῆς, μέχρις οὗ ἐνεφανίσθη ἡ τάσις νὰ θεωρηθῆ ὡς α' ἐπίσκοπος Ρώμης, ἔχων ἐξαιρετικὴν δικαιοδοσίαν. Οὕτω ἤρξατο νὰ σμικρύνεται ἡ παλαιότερα σύνδεσις τῶν δύο Ἀποστόλων, χωρὶς αὕτη νὰ λησμονηθῆ. Ἐντεῦθεν ὁ ἡλικίας 1300 ἐτῶν κανὼν Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἡ μνήμη τοῦ δεσμοῦ τῶν Ἀποστόλων, ὥστε ὁ κατάλογος τῶν Εὐαγγελίων «Πέτρος, Ἀνδρέας, Ἰάκωβος, Ἰωάννης» εἰς τὸν λειτουργικὸν τύπον ἔγινε Πέτρος καὶ Παῦλος, Ἀνδρέας, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης.

Ὁ σ. ἐν τέλει ἐξαιρεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐνότης τῶν δύο ἀποστόλων παρὰ τὰς διαφορὰς ἰδιοσυγκρασίας, πολιτισμοῦ καὶ ἀπόψεων ἐμφανίζεται ὡς συμβολίζουσα — ἐφ' ὅσον ἀμφότεροι ὑπῆρέτησαν πιστῶς τὸν Κύριον — τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας.

(Συνεχίζεται)

ΓΕΡ. ΚΟΝΙΑΔΡΗΣ